

Пролог

Денис стискає в руці зелену загострену лопатку і встромляє її в м'яку рудувату землю. Прозяклу, насичену водою після нічної зливи.

Із висолопленим язиком, який час від часу міцно притискає до плотика білих зубів, між якими видніються дві прогалини, втоптує мініатюрну лопатку все глибше й глибше, вивертає її, а вибрану землю відкидає на купку, що росте біля його правого коліна. Чвахкими плесканнями обмазує утворену могилу. Хлопчику подобається це в'язке багно. Потім він відкладає лопатку. Встромляє в купку виструнчений вказівець. Аж по другий суглоб — глина огортає палець приємною прохолодою, забивається під ніготь, втискається, розсуває межу між м'ясом і нігтем, ґрунт розтинає болісну перепону, сунутимеш палець із такою ж силою далі — і насолода перетвориться на покарання. Денис хутко висмикує палець. Зацікавлено розглядає той патичок, спотворений наліпленою землею, обдивляється його з усіх боків, прикладає до обличчя. Розтирає смугу через ліву і праву щоку, посередині лоба, розмазує під горлом по горбику кадика.

Індіанець, що чатує на стежці війни.

Замурзаною рукою він знову міцно обіймає облуплений зелений держак лопатки і починає зішкрябувати, здирати скибки землі, зліпленої глини, пророслої корінцями трави і бур'яну. Триває це кілька хвилин — аж поки лопатка зігнулася, увіткнулася й залякла, вперта у тверду перешкоду. Денис зупиняється. Починає гарячково сікти довгасті порізані скиби на дрібні грудочки землі. Коли ж, задиханий, закінчує, перед ним лежить незвично довга і вузька миска з дивними виступами, тріщинами-зморшками й дірами. Біла миска. Він піднімає її й чистить. Вишкрябує з неї залишки бруду. Споліскує з дитячої поливальної, також зеленої, із червоним носиком. Відбігає лише двічі. Щоб наповнити поливальничку каламутною дощовою водою. Зі старої заіржавілої ванни, яку кілька років тому залишили поблизу сунічних грядок. Щоб Денис міг у ній влітку бовтатися. Порожню, вичищену й діряву миску перевертає. І піднімає.

Дивиться здивовано у два порожні отвори. Очні ямки.

Це череп.

Людський череп.

П'ятирічний Денис обережно переносить його із яблуневого садка в пісочницю.

Жінка, із широко розставленими ногами, бездумно витирає руки картатим біло-червоним рушником. Її руки давно сухі, але вона їх витирає й незвично довго масажує, розгублена у своїх уривчастих спогадах, які намагається впіймати, зліпити, впорядкувати. Рушник перекидає через облуплений, багато разів фарбований кухонний стілець поруч із плитою. Бере білосніжну порцелянову тарілку з блакитними орнаментами, яка контрастує з її сільським обвітраним обличчям, розкладає симетричним віялом борошняні кнедлики і до утвореної сухої ямки

на тарілці залізним черпаком лле темно-коричневу підливу зі шматочками м'яса. Обережно, щоб не обляпати білі кнедлики.

Гарячу тарілку вона ставить у їдальні перед чоловіком, який уже вмив стомлене обличчя й засукав рукави синьо-білої фланелевої сорочки. Чоловік мовчки й жадібно їсть. Жінка сидить біля нього і дивиться на тильну сторону чорної волохатої міцної руки з поламаними нігтями, коханої руки, яка незграбно стискає срібну ложку. Невтомний екскаватор, який прибирає нанос із тарілки.

Жінка підводиться лише один раз — щоб принести із кухні забутий рушник, кладе його на коліна і, міцно тримаючи, щомиті витирає ним сухі, потріскані, почервонілі руки. Чоловік останнім пухким шматком кнедлика витирає залишки підливи, ретельно пильнуючи, двічі обводить по тарілці. Тільки тоді, коли останній просякнутий підливою шматок щезає у його ненаситній горлянці, Жінка сміліє. Каже чоловікові, який задоволено сопить, що застала Дениса в пісочниці, він виробляв пасочки, *гарна і духмяна пасочка рум'яна*.

Чоловік голосно відригнув, хильнув пива просто з холодної запітнілої пляшки, хоча перед ним стояв спеціально для цього вироблений келих із незвичайною гравюрою.

— Ну то й що?

Застала Дениса, як той виробляв пасочки. Він сидів навпочіпки серед купи піску, оточений великими горбами дивовижно розвалених пісочних форм. Темно-жовтуватими горбами, із вибоїнами і ямками. Вони нагадували тісто, яке повилазило з печі ще перед тим як спектися. Денис зосереджено наповнював мокрим піском незвичайну, продірявлену посудину.

— Якщо він у тебе взяв щось із кухні — ну то вліпи йому, щоб наступного разу не кортіло.

Жінка вдихає повітря і продовжує безперестанно розповідати своє. Що коли вона підійшла ближче до пісочниці, то Денис мовчки вичікував — мабуть, відчув, що знайшов щось дорогоцінне. Щось святе. Скарб. Але поки що не знав, який саме. Жінка судомно вирвала те диво із його замурзаних пальчиків й віднесла в повітку. Денис тупотів за нею мовчки і вперто, смикав її за спідницю, бився. Дала йому ляпаса.

— Ну то й що, чорт би тебе забрав, Жінко, урешті-решт, кажи вже!

— Це не... звичайна річ. Це... це...

Жінці нібито хтось напхав повне горло щойно щезлих кнедликів, змішаних із явним страхом, і голос її затремтів.

— Я хочу, щоб ти сам на це подивився.

— Ну то принеси сюди.

— Не можу. Ти мусиш піти зі мною. Вставай і ходімо.

— Куди?

— У повітку.

Чоловік неохоче підводиться, затягує послаблений пасок, перетискаючи ним масу жиру навколо боків.

— Оце ще мені морока через якусь дурну цяцьку.

Ніч.

Її прорізає світло, у яке входять дві постаті. Зупиняються на ганку. Загавкав перший собака. Сусідський. Потім гавкіт підхопила ціла зграя, і селом прокотився стакато сигнал тривоги. Собака зрозумів свою помилку, передав заспокійливе повідомлення іншим — і село знову затихло. Тільки тоді двоє рушили далі.

У повітці немає лампочки, і чоловік засвічує ліхтарик. Тут валяється різний мотлох. Старі речі, які могли би колись знадобитися — та здебільшого про них ніхто й ніколи не згадає. Поламани граблі та старі вила для снопів. Дробарка для зерна. Роздвоєні заступи. Прес для соломи й

ручні граблі. Низький стелаж із виламаними полицями. Високий дитячий розмальований стільчик. Німе, випотрошене, широке радіо. Віялка й розбиті жорна для луцення зерна. Облізла, розмальована шафа, передні двері якої не зачиняються; права половина трохи обвисла, сперлася на землю.

Світло-зелений буфет із розсувними скляними дверцятами й виламаними шухлядами без ручок.

На буфеті височіє темно-коричнева коробка з написом «Електролюкс», придавлена старою книжкою в шкіряній палітурці. Жінка вириває ліхтарика з руки чоловіка. Вона така заворожена бурим відтінком паперу, і думки її так далеко, що чоловік не наважується чинити опір. Наближаються до коробки. Чоловік спотикається через перекинутий стілець із продавленим плетеним сидінням.

— Хай йому грець, якщо ми тут вештаємося даремно, та ще й через якусь дурницю!

Жінка мовчки зупиняється перед коробкою. Мовчки подає чоловікові ліхтарика, мовчки піднімає книжку в шкіряній палітурці й кидає її на землю. Чоловік світить на незрозумілий напис, витиснутий швабахером на палітурці. Жінка благоговійно відкриває стулки коробки й відходить убік. Мовчки дає чоловікові зрозуміти, щоб той подивився сам. Чекає.

— Просто подивися!

Чоловік спльовує.

— Стовбичу тут, як той ідіот.

Він лізе рукою в коробку, витягає твердий білий предмет. Присвічує на зшиту непропорційну кулю. Перевертає її й ціпеніє — ліхтарик загострює контури погрублених ділянок, зрощень-швів, увиразнює темні впадини порожнечі. Очні ямки. Кістяк обличчя. Чоловік різко відкидає череп назад.

— От срака! Де він його знайшов?

— Каже, що випорпав на городі.

— На чиєму городі?

— На нашому, звісно, на чиєму ж іще! Там, де починається яблуневий садок. Ренети й малинівки.

Чоловік хрипко відкашлюється і спльовує.

— І він знайшов це... і він грався з цим... він випорпав тільки це?

— Тільки це.

— Ну і чого це ти на мене так витріщилася, чого вирячила очі — може, це такий собі той, як його... той неандерталець, що їх нині повсюду викопують і пишуть про це в газетах, і, може, це вобше не... може бути.

— Що будемо робити?

Чоловік зрозумів. Вдаватися до фантазування тепер недоречно. Їм не треба одне одному брехати. Жінка дає це зрозуміти не тільки своєю рішучою позою, але й тремтінням голосу. Вологими очима. Чоловік стає по-діловому конструктивним.

— Знайдемо останки. Він повинен нам сказати, де це знайшов. А ти для нього підготуєш якусь казочку.

— Він уже спить.

— То ти його розбудиш.

Через пів години Денис стоїть біля вікна своєї просторої кімнати на другому поверсі. У вуалі фіранок. Йому не треба ховатися — ті двоє внизу надто зайняті своєю роботою, їхню пильність приспала довколишня п'ятьма. Проте Денис їх бачить. Він бачить чоловіка і Жінку — як вони ретельно відгрібають ґрунт навколо місця його скарбу, переорюють землю його черепа, промацують ложе незнайомої істоти. А над ними шелестить листя яблуні, що за місяць опадє, як опадало щороку, і змішувалося, прикриваючи спочилого, приносило йому полегшення; вони розпадалися разом, аж поки це ложе не знайшов Денис. Бо саме Денис мав його

знайти, воно чекало на нього. Чоловік і Жінка витягають скручені штахетини, білі жердини й незвичної форми кошик. Тоді Жінка похитується, спирається на стовбур яблуні й починає блювати.

Денис дивиться, і його впертість наростає. Ті іграшки належали йому, це він мав їх знайти. Одну за одною. Вони вкрали їх у нього. Це його іграшки. Завтра він забере їх назад. Денис стомлений, його очі злипаються, ноги підкошуються. Він тупцює до ліжка, кладе біля себе плюшевого ведмедика і вкривається. Перш ніж остаточно заснути, він радісно уявляє собі, як біля нього лежить знайдена біла іграшка, і в її очних ямках розсвічується кольоровий феєрверк казкових світів.

Ця подія ще довго залишатиметься в Денисових дитячих фантазіях. Тільки через два роки її послабить і витіснить з пам'яті народження сестри Наташі. Тоді його почне зачаровувати тендітність і краса живого людського тіла.

Повернення перше (літо 1945 року)

ПІД КРИГОЮ

Після повернення *звідти* я живу наче під грубим шаром криги, по якій усі інші захоплено катаються на ковзанах із радісно розпашілими обличчями. Глибоко під кригою. Невидима. Самотня. Безсила. Приречена чекати на того, хто зробить останній жест, ставлячи крапку в кінці невдалого речення, затопче тонесеньку, витягнуту соломинку. Вкрити льодом.

Повертаюся додому. Можливо, я помиляюся, постійно вважаючи, що це досі мій дім. Спека. Обходжу дороги, вкриті пилюкою. Аргументую це інстинктом самозбереження, який не можу пояснити. Тепер уже можу йти і посередині. Крокувати, як інші, дорогами, розпеченими сонцем. Я вже не мушу боятися. Війна скінчилася.

Але ще боюся — про всяк випадок.

Уявляю собі костелик, який височіє, мов піднятий палець, над нагромадженими червонуватими дахами будинків, довгастою, ніби макаронина, віллою і будівлями нашого маєтку. Волочуся канавами, кропива безжально жалить мені ноги тими зеленими пилками, *ріжу дрова на поліньця, буде чим топити неньці* — це ми співали, переплівши